

De erfenis van de oudheid voor de mens van nu!

Dauidsfonds Universiteit Vrije Tijd

Dr. Robert Nouwen

www.robertnouwen.be

robert.nouwen@telenet.be

<http://www.davidsfonds.be/uvt/>

“Wat een geleerde uit het verleden opdiept laat mensen koud, tenzij het hun een nieuw, verrassend inzicht in hun eigen wereld geeft.”

Karel Van Isacker, 1964, 9.

Inhoud

Het experiment van de democratie.....	6
De wetteksten van Hammurabi	6
De zogenaamde Cyrus-cilinder.....	6
Polybius over de beste staatsvorm	7
Hesiodus over de ideale koning	7
Herodotus over het Spartaanse respect voor de wet	8
Plutarchus en de hervorming van Solon	8
Aristoteles over de wetgeving van Solon.....	9
Protagoras over politieke talenten	9
De lijkrede van Pericles volgens Thucydides	9
Het oordeel van Cicero over de Griekse democratie	10
Polybius over de Romeinse staatsinstellingen	10
Cicero over de Romeinse bestuursvorm	11
Keizer Augustus en het herstel van de res publica.....	11
Tacitus over de regering van keizer Augustus.....	11
Senatus Consultum de Cn. Pisone patre, 159-166	12
Cassius Dio over de democratie	12
Over politici en historici.....	13
Darius en de verbeelding van de macht volgens Herodotus.....	13
Thucydides over beeldvorming	13
Politici moeten volgens Gorgias goede redenaars zijn	14
Demosthenes over het politieke debat.....	14
Plutarchus over het belang van spreekvaardigheid	14
Quintilianus over het redenaarstalent van Caesar.....	15
Suetonius over de geschriften van Caesar	15
Cicero over politieke intriges in de Romeinse senaat	16
Sallustius over de corrupte politicus	16
Plutarchus over de bouwprojecten van Pericles.....	16

Keizer Augustus in de Res Gestae over zijn bouwprojecten	17
Het Eeuwdicht van Horatius en de politieke beeldcommunicatie van Augustus	18
Dio Cassius over de toegankelijkheid van informatie	18
De kwaliteiten van een historicus (journalist) volgens Lucianus van Samosata	19
Thucydides en het onderzoek naar waarheid	19
Imperialisme en internationalisme in een globale wereld	21
Project for a New American Century	21
Democratie en hegemonie volgens de 'Troostrede' van Pericles	21
Pericles vestigt de democratie in Samos: Plutarchus.....	21
Polybius over het Romeinse imperialisme en de inname van Agrigentum	22
Livius (59 v.C.-17 n.C.) vertolkt het Romeinse imperialisme	22
Aelius Aristides over het cosmopolitische Rome	22
Keizer Augustus over de voedselproblemen in een grootstad	23
Tacitus over de voedselpolitiek van Augustus	23
Handel over verre afstanden	23
Racisme in een grootstad volgens Iuvenalis.....	24
Flavius Josephus over de conflicten met Joden	24
Nadenken over vrede	25
Plutarchus over de krypteia	25
De onderhandelingen tussen Athene en Melos volgens Thucydides	25
Thucydides over de oorlog : deel 1	26
Thucydides over de oorlog deel 2	26
M. Tullius Cicero over de roem van het Romeins volk.....	27
Sallustius over de schande van het imperialisme	27
Caesar over de verantwoording van een oorlog.....	28
G.W. Bush over de verantwoording van de oorlog in Irak.....	28
Keizer Augustus, de 'vredesvorst'	29
Horatius over de vrede in het <i>Carmen saeculare</i>	29
Suetonius over de buitenlandse politiek van Augustus	29
Cassius Dio en de aanbevelingen van Augustus.....	29

Horatius over de oorlogen van Augustus aan de noordelijke grenzen van het rijk	30
Res Gestae van Augustus en het imperialisme van de keizer	31
Polybius en de inname van Carthago in 209 v.C.	31
Tacitus uit kritiek op de Romeinse idee van vrede	31
Ausonius, Mosella: De voorwaarde voor vrede is vrees	32
Panegyrici Latini	32
Libanius over de macht van de keizer	33
Aristoteles over de opvoeding tot vrede	33

HET EXPERIMENT VAN DE DEMOCRATIE

DE WETTEKSTEN VAN HAMMURABI¹

Ik, Hammurabi, de volmaakte koning [...] heb het land gelukkig gemaakt, de mensen heb ik laten rusten in vrede en ik zal geen tweedracht onder hen dulden. De grote goden hebben mij uitverkoren; ik ben de Herder die heil breng, wiens staf recht is en die mijn weldoende bescherming uitspreid over mijn stad; tegen mijn borst houd ik de mensen van Sumer en Akkad; onder mijn hoede, heb ik ze laten leven in vrede; in mijn wijsheid heb ik ze beschut. Ik heb mijn kostbare wil op een gedenksteen geschreven voor mijn beeld als Koning der rechtvaardigheid opdat de machtige de zwakke niet zou verdrukken, om de wees en de weduwe te helpen [...] om het recht van het land te herstellen, de geschillen te slechten, het onrecht te herstellen

Ik ben de koning die boven alle koningen verheven is. Mijn woorden zijn uitverkoren, mijn wijsheid vindt haar gelijke niet. Op bevel van Sjamasi, de grote rechter van hemel en aarde, zegeviert de rechtvaardigheid in dit land [...] Dat de verdrukte die in een geding is verwickeld, voor mijn beeld van rechtvaardige koning trede, dat hij mijn wetboek leze en mijn kostbare woorden begrijpe; mijn gedenksteen zal hem klaarte geven in zijn zaak, hij zal zijn proces verstaan en zijn hart zal zich verblijden en hij zal zeggen: Hammurabi is een Heer die is als een liefdevolle vader voor zijn onderdanen.

DE ZOGENAAMDE CYRUS-CILINDER²

Toen ik Babylon binnentrok als een vriend en onder gejubel en blijdschap de zetel van de regering in het paleis van de heerser vestigde, vervulde Mardoek, de grote heer, de harten van de grootmoedige inwoners van Babylon met liefde voor mij en spande ik mij dagelijks in om zijn aanbedding te bevorderen. Mijn talrijke troepen trokken in vrede rond in Babylon en ik stond niemand toe enige plaats van het land van Soemerië en Akkad te terroriseren. Ik streefde naar vrede in Babylon en in al haar andere heilige steden [...]

¹ Pritchard J.B., 1958, 206-207. Vert. Axworthy M., 2009, 15. Vgl. Ook Meijer F., 2007, 119-120

² Pritchard J.B., 1958, 206-207. Vert. Axworthy M., 2009, 15. Vgl. Ook Meijer F., 2007, 119-120

Ten aanzien van de gebieden [...] zo ver weg als Assoer en Susa, Akkad, Eshnunna, de steden van Zamban, Me-Toernoë en Der, als ook het gebied van de Goetiërs, heb ik aan deze heilige steden aan de overzijde van de Tigris, die al lange tijd ruïnes waren, de beelden teruggegeven die zij hadden geherbergd en heb voor hen permanente heiligdommen ingericht. Ook heb ik al hun voormalige bewoners bijeengebracht en aan hen hun huizen teruggegeven. Daarnaast heb ik in opdracht van Mardoek, de grote heer, alle goden van Soemerïë en Akkad die Nabonides tot woede van de heer der goden Babylon had binnengebracht, onbeschadigd teruggeplaatst in hun voormalige onderkomens, de plaatsen die hen gelukkig maken.

POLYBIUS OVER DE BESTE STAATSVORM³

Volgens de meeste auteurs die ons willen informeren over dergelijke onderwerpen zijn er drie staatsvormen: het koningschap, de aristocratie en in de derde plaats de democratie. Naar mijn mening echter zou men hun volkomen terecht de vraag kunnen stellen of ze ons deze drie als enige of, wie weet, als beste staatsvormen willen voorhouden. In beide gevallen geven ze volgens mij blijk van weinig inzicht. Het is immers duidelijk dat men die staatsvorm als de beste moet beschouwen die uit al die afzonderlijke vormen is samengesteld. [...] De stelling dat de drie genoemde staatsvormen de enige zijn die er bestaan kan evenmin geaccepteerd worden. Wij hebben immers al verschillende voorbeelden meegemaakt van alleenheerschappij en tirannie, die zeer sterk van het koningschap verschillen en er toch een zekere gelijkenis mee vertonen. Dat is ook de reden waarom alle alleenheersers als het maar even kan – maar volstrekt ten onrechte - de koningstitel voor zich opeisen. Ook van de oligarchie hebben er verscheidene vormen bestaan. Ze lijken een zekere overeenkomst te vertonen met de aristocratie, maar staan er in zekere zin het verst vanaf. Hetzelfde geldt voor de democratie.

HESIODUS OVER DE IDEALE KONING⁴

*Is er een man die de gunsten geniet van grote Zeus' dochters?
Rust hun welwillend oog op een koning al bij zijn geboorte?*

³ Polybius, 6, 3 (vert. W. Kassies).

⁴ Hesiodus, *Theogonie*, vs. 81-90 (vert. W. Kassies).

*Zoet is de hemelse dauw die zij dan op zijn tong zullen gieten!
Stromen van vriendelijke woorden verlaten zijn mond en de mensen
Kijken bewonderend toe als hij rechtspreekt en vonnis gaat wijzen,
recht en gerechtigheid toepast. Onfeilbaar oordelen vellend
maakt hij snel ook aan ernstige twist door zijn kennis een einde.
Dán immers houdt men vorsten voor wijs, wanneer zij de burgers
schadeloos stellen voor onrecht en leed, op het marktplein gezeten,
moeiteloos; mild zijn de woorden waarmee zij de partijen verzoenen.*

HERODOTUS OVER HET SPARTAANSE RESPECT VOOR DE WET⁵

Zo zijn ook de Lacedaemoniërs elk voor zich in de strijd niet minder dapper dan wie ook, maar gezamenlijk zijn ze het dapperst van alle mensen. Want al zijn ze dan vrij, ze zijn het niet in alle opzichten; immers boven hen staat een heer: de wet, die zij nog meer vrezen dan uw mannen u. Zij doen althans alles wat hij hun beveelt ...

PLUTARCHUS EN DE HERVORMING VAN SOLON⁶

Ten tweede hield Solon een vermogenstaxatie van de burgers, omdat hij alle staatsambten in handen van de welgestelde burgers wilde laten, zoals al het geval was, maar de rest van het staatsbestuur (waaraan het volk nog geen deel had) over allen wilde verdelen. Degenen die vijfhonderd maten aan droge en vloeibare producten verdienden plaatste hij bovenaan en noemde ze pentakosiomedimnoi (vijfhonderschepelmannen). De tweede klasse vormde hij uit degenen die een paard konden houden of driehonderd maten verdienden, en die noemden ze hippodatelountes (paardentaksbetalers, ook wel 'ridders'); de burgers van de derde klasse, wier inkomen uit beide bronnen tweehonderd maten bedroeg, kregen de naam zeugiten (spanbezitters). Alle anderen werden theten genoemd en aan hen gaf hij geen enkel regeringsambt; zij hadden alleen deel aan het staatsbestuur als leden van de volksvergadering en van jury's. Dit leek in het begin niets waard maar bleek later heel belangrijk, omdat de meeste geschillen uiteindelijk voor jury's kwamen.

⁵ Herodotus, 7, 104.

⁶ Plutarchus, *Solon*, 18 (vert. H.W.A. van Rooijen-Dijkman). Vgl. Aristoteles, *Ath.Pol.*, 7.

ARISTOTELES OVER DE WETGEVING VAN SOLON⁷

Het democratisch karakter van Solons wetgeving kan men het duidelijkst in volgende drie punten erkennen. Het eerste en belangrijkste was het verbod zijn eigen persoon te verpanden voor ontleend geld; verder mocht iedereen een ander persoon beschermen door beroep te doen op het gerecht; ten derde liet Solon toe rechterlijke tussenkomst te vragen tegen beslissing van ambtenaren. Hierin ziet men het voornaamste bewijs van de aangroei van de volksmacht; want zodra het volk over het gerecht heerst, wordt het ook meester van de staat.

PROTAGORAS OVER POLITIEKE TALENTEN⁸

Zo komt het dan, Socrates, en daarom is het dat de Atheners, en de mensen in het algemeen, slechts aan weinigen de toelating menen te moeten geven om hun advies uit te brengen wanneer uitmuntendheid inzake timmermanskunst of enige andere specialiteit ter sprake komt. ... Maar zodra ze overgaan tot een beraadslaging over politieke uitmuntendheid, beraadslaging die volledig door middel van rechtvaardigheid en wijsheid moet gebeuren, dan is 't <even> natuurlijk dat ze iedere man kunnen uitstaan: omdat ze er van overtuigd zijn dat iedereen er aanspraak op kan maken althans aan dié voortreffelijkheid deel te hebben, of dat er anders geen staten kunnen bestaan.

DE LIJKREDE VAN PERICLES VOLGENS THUCYDIDES⁹

Wij hebben een staatsvorm, die niet een navolging is van de wetten onzer naburen; een voorbeeld zijn wij veeleer zelf voor menig ander, dan dat anderen ons tot voorbeeld strekken. Zijn naam is volksregering, omdat invloed op staatszaken bij ons niet een voorrecht is van weinigen, maar een recht van velen. In geschillen tussen

⁷ Aristoteles, *Ath. Pol.*,7 (vert. J. Demey)

⁸ Plato, *Protagoras*, 322 (vert. X. De Win)

⁹ Thucydides, 2, 34-46, geciteerde passus: 2, 37 (vert. D. Loenen. Vgl. ook de vertalingen van M.A. Schwartz en J.A.E. Bons).

burgers geldt voor àllen gelijkheid voor de wetten en met de maatschappelijke beoordeling staat het zo: heeft iemand om iets een bijzonder aanzien, dan dankt hij een hogere onderscheiding in het openbare leven minder aan zijn klasse dan aan zijn persoonlijke verdienste. Armoede is geen schande; voor ieder, hoe arm ook, staat de mogelijkheid open, de gemeenschap te dienen ... zo hij dat kan. Vrij leven wij als burgers in onze gemeenschap en in het dagelijks leven remmen wij niet elkaars gedragingen door spiedende argwaan, want wij zijn niet gemelijk over onze naaste, die zich eens buiten de conventies stelt; zelfs onze blik, die wel niet straffen, maar pijnlijk steken kan, verraadt daarover geen wrevel. Zonder ergernis dus in ons persoonlijk verkeer, begaan wij als burgers, vooral uit diep ontzag, geen wetsovertreding, gehoorzaam aan de opeenvolgende overheden en aan de wetten.

HET OORDEEL VAN CICERO OVER DE GRIEKSE DEMOCRATIE¹⁰

Maar de Griekse staten worden uitsluitend door de ondoordachte wil van een [op tribunes] zittende volksvergadering geregeerd. Zonder te spreken van het huidige Griekenland, sinds lang door zijn beraadslagingen geveld en te gronde gericht, heeft het vroegere Griekenland, dat zo schitterde door zijn macht, door de uitgestrektheid van zijn heerschappij en door zijn roem, zijn neergang dan ook slechts aan een ondeugd te wijten: de grenzeloze vrijheid en ongebondenheid van zijn volksvergaderingen. In alle opzichten onbekwame, onbeschaafde en onwetende mannen kwamen bijeen in het theater; ze besloten tot zinloze oorlogen; ze droegen de regering op aan oproerkraaiers; ze verbanden de burgers die het vaderland het best hadden gediend.

POLYBIUS OVER DE ROMEINSE STAATSINSTELLINGEN¹¹

Er waren dus drie krachten die de staat domineerden en die ik alle hiervoor genoemd heb. Alle bestuurlijke aangelegenheden waren, een voor een gezien, hierdoor zo juist en passend geordend en in de juiste verhouding gebracht dat niemand, zelfs niet een geboren Romein, met zekerheid had kunnen zeggen of de staat als geheel nu een

¹⁰ Cicero, *Pro Flacco*, 5, 16.

¹¹ Polybius, 6, 11 (vert. W. Kassies).

aristocratie, een democratie of een alleenheerschappij was. Nu lag dat ook voor de hand. Wanneer we onze blik namelijk richten op de macht van de consuls, leek het in de volle zin des woords om een alleenheerschappij of een koningschap te gaan; keken we naar de senaat, dan leek het een aristocratie; beschouwde men echter de macht van het volk, dan leek het zonder meer een democratische staatsvorm.

CICERO OVER DE ROMEINSE BESTUURSVORM¹²

Het bestuur werd zo geregeld door de senaat dat er, hoewel de onderdanen vrij waren, slechts weinig politieke activiteit door hen werd ontwikkeld; bijna alles werd gedaan op gezag van de senaat en in overeenstemming met zijn gevestigde gebruiken, en de consuls hadden een macht die, hoewel slechts voor één jaar, in zijn algemeenheid en wettelijke dwangmiddelen jaarlijks koninklijk was. Er werd nog een principe dat heel belangrijk was voor de handhaving van de macht van de aristocratie strikt toegepast – namelijk dat geen enkel besluit van een volksvergadering rechtskracht bezat tenzij verordend door de senaat.

KEIZER AUGUSTUS EN HET HERSTEL VAN DE RES PUBLICA¹³

Tijdens mijn 6de en 7de consulaat (28 en 27 v.C.), nadat ik aan de burgeroorlogen een einde had gemaakt en met algemene instemming het opperste gezag in alle aangelegenheden had bekleed, heb ik de res publica uit mijn wettige macht opnieuw ter beschikking gesteld van de senaat en het volk van Rome.

TACITUS OVER DE REGERING VAN KEIZER AUGUSTUS¹⁴

Nu de nieuwe orde in de staat gevestigd was, bleef er begrijpelijkerwijs in geen enkel opzicht iets over van de vroegere ongerepte geest: afgedaan had de gelijkheid voor de wet en iedereen lette aandachtig op de bevelen van de vorst, waarbij men niets

¹² Cicero, *De re publica*, 2, 56 (vert. A. Everitt, 2003, 231).

¹³ Augustus, *Res Gestae*, 34. Vgl. Velleius Paterculus, II, 89.

¹⁴ Tacitus, *Annales*, 1, 4 (vert. J.W. Meijer).

behoefte te duchten voor het heden zolang Augustus, nog in de kracht van zijn jaren, zichzelf, zijn dynastie en de vrede handhaafde.

SENATUS CONSULTUM DE CN. PISONE PATRE, 159-166¹⁵

De senaat [...] hoopt dat allen die soldaat zijn geweest in dienst van onze Eerste Burger (Tiberius), trouw en toewijding zullen blijven betuigen aan het keizerlijk huis, aangezien zij weten dat de veiligheid van ons imperium afhangt van de bescherming van dat huis. De senaat is van mening dat zij erop moeten toezien dat van hen die het bevel over hen voeren, het hoogste gezag te allen tijde behoort te berusten bij hen die het meest loyaal eer hebben betoond aan de Caesars, wier naam onze stad en het imperium van het Romeinse volk beschermt.

CASSIUS DIO OVER DE DEMOCRATIE¹⁶

‘Democratie’, het woord heeft een sympathieke klank en lijkt alle burgers een zekere garantie te bieden op gelijke rechten, maar de werkelijkheid is heel anders dan de mooie naam suggereert. ‘Monarchie’ daarentegen mag dan niet zo prettig klinken maar is voor de burgers een uiterst doelmatige regeringsvorm, want het is gemakkelijker één man van uitzonderlijke kwaliteit te vinden dan een heleboel die aan die voorwaarden voldoen. Maar ook al slaag je er niet in zo’n persoon te vinden, dan nog is er geen enkele aanleiding de democratische staatsvorm als bruikbaar alternatief te zien: het merendeel van de mensen zal nooit een voldoende hoog niveau bereiken. Trouwens, ook als iemand van minder allooi erin zou slagen de macht te grijpen, is dat toch te prefereren boven de mogelijkheid dat de grote massa van datzelfde kaliber dat zou doen – kijk maar naar de geschiedenis van de Grieken en de barbaren, en ook naar die van de Romeinen zelf. Want toen er koningen aan de macht waren, hebben steden of individuen altijd meer en grotere successen behaald dan wanneer het volk het voor het zeggen had, en onder een monarchie doen zich lang niet zoveel rampen voor als wanneer de massa de dienst uitmaakt.

¹⁵ vert. R.L. Fox, 2007, 599

¹⁶ Cassius Dio, 44, 2 (vert. G.H. de Vries).

OVER POLITICI EN HISTORICI

DARIUS EN DE VERBEELDING VAN DE MACHT VOLGENS HERODOTUS¹⁷

Overal in het land liet hij zijn macht voelen. Ten eerste liet hij een stenen beeld vervaardigen en dit opstellen, waarop een man te paard voorkwam en hij liet een inscriptie erop aanbrengen van de volgende inhoud: 'Darius, zoon van Hystaspes, heeft door de voortreffelijkheid van zijn paard (de naam stond erbij) en van zijn stalknecht Oibares het koningschap over de Perzen verworven'.

THUCYDIDES OVER BEELDVORMING¹⁸

Het feit dat Mycene klein was en dat de andere steden van die tijd ons niet belangrijk voorkomen mag men niet aanvoeren als duidelijk bewijs dat het geen geloof verdient, dat de expeditie zo groot is geweest als de dichters hebben gezegd en de overlevering vermeldt. Want gesteld dat de stad Sparta verlaten werd en de tempels en de fundamenten van de gebouwen bleven staan, dan zou er, dunkt mij, na verloop van tijd bij het nageslacht twijfel rijzen aan de macht van de Spartanen in vergelijking met hun faam. En toch bezitten zij twee vijfde van de Peloponnesus en zij hebben de hegemonie over het geheel en over nog veel bondgenoten daarbuiten. Maar hun stad is niet tot één geheel verenigd en heeft geen kostbare tempels en gebouwen, maar wordt op oud-Helleense manier dorpsgewijs bewoond en zou dus zeer armzalig kunnen schijnen. Indien hetzelfde lot de Atheners zou treffen, zou hun macht wegens de uiterlijke aanblik van hun stad tweemaal zo groot worden geschat als zij werkelijk is.

¹⁷ Herodotus, 3, 88.

¹⁸ Thucydides, 1, 10, 1-2 (vert. M.A. Schwartz). Vgl. N. Spivey & M. Squire, 2004, 185.

POLITICI MOETEN VOLGENS GORGIAS GOEDE REDENAARS ZIJN¹⁹

In staat te zijn om te overreden met het woord, zowel de rechters voor de Rechtbank als de raadslieden in de Raad, de burgers in de Volksvergadering, en in elke andere bijeenkomst die een staatsaangelegenheid is. Ja, dat kan ik u verzekeren, met dit vermogen in uw bezit is de dokter uw slaaf, is de gymnastiekleraar uw slaaf. En die zakenman van u zal blijken zaken te doen voor anderen, in plaats van voor zichzelf: voor u namelijk, die bij machte zijt te spreken en de massa's te overreden.

DEMOSTHENES OVER HET POLITIEKE DEBAT²⁰

"Atheners, ik denk dat jullie er veel aan gelegen is als duidelijk werd welk beleid het beste voor de stad zou zijn inzake de kwesties die jullie nu bediscussiëren. Als dat zo is, luister dan met gespitste oren naar hen die bereid zijn jullie te adviseren. Jullie kunnen dan enerzijds een goed doordacht, voorstel aanhoren en overnemen en anderzijds simpelweg het beste uit de talrijke suggesties kiezen, aangezien meerdere sprekers spontaan op goede ideeën komen, waarvoor ik jullie gelukkig prijs."

PLUTARCHUS OVER HET BELANG VAN SPREEKVAARDIGHEID²¹

Men zou daarom eerder degenen moeten geloven die zeggen dat Themistocles een leerling was van Mnesifilos van Frearrhioi. Deze was geen retor of een van de zogeheten natuurfilosofen, maar hield zich bezig met wat toen 'sofia' ('wijsheid') werd genoemd (in feite politieke bekwaamheid en praktische intelligentie) en gaf die door als een leer die rechtstreeks van Solon afkomstig was. Na hem kwamen mannen die hieraan procestechniek verbonden en hun training niet meer richtten op praktische zaken maar op spreekvaardigheid, de zogenaamde sofisten. Met deze Mnesifilos ging Themistocles om toen hij al politiek werkzaam was.

¹⁹ Plato, *Gorgias*, 452e (vert. X. De Win)

²⁰ Demosthenes, Eerste Olynthische Rede, 1.1, in de Volksvergadering, zomer 349, vert. A. Geerebaert

²¹ Plutarchus, *Themistocles*, 3.

QUINTILIANUS OVER HET REDENAARSTALENT VAN CAESAR²²

'Als Julius Caesar meer tijd voor het Forum gehad had, zou hij het als enige Romein tegen Cicero hebben kunnen opnemen; zo groot is zijn kracht, scherpzinnigheid en heftigheid, dat het duidelijk is dat hij met hetzelfde vuur heeft gesproken als waarmee hij oorlogen heeft gevoerd. Niettemin verfraaide hij dat alles met een verbazingwekkend smaakvolle stijl, iets waarop hij bij uitstek gespitst was.'

SUETONIUS OVER DE GESCHRIFTEN VAN CAESAR²³

"Hij heeft een verslag nagelaten over zijn activiteiten in de Gallische oorlog. Ook over de burgeroorlog schreef hij zijn gedenkschriften, tenminste over die tegen Pompeius, want men is het niet eens over het auteurschap van 'De Alexandrijnse Oorlog', 'De Afrikaanse Oorlog' en 'De Spaanse Oorlog'. Sommigen menen dat die laatste boeken het werk zijn van Oppius ; anderen denken dat ze van Hirtius zijn, die ook het achtste, onafgewerkte hoofdstuk van 'De Gallische Oorlog' voltooid heeft. Over die gedenkschriften geeft Cicero in zijn essay 'Brutus' de volgende bedenking: "Hij heeft memoires geschreven die werkelijk bewondering verdienen: ze zijn sober, direct, elegant en van alle literaire franjes als van een kleed ontdaan [...] Asinius Pollio vindt dat die gedenkschriften te slordig zijn samengesteld en ook met te weinig respect voor de waarheid, omdat - volgens hem - Caesar het aandeel van de anderen meestal zonder controle noteerde zoals men het hem vertelde en eigen daden uit berekening of uit vergeetachtigheid niet correct heeft weergegeven. Hij meent dat Caesar de bedoeling had het werk later te verbeteren en te herschrijven."

²² Quintilianus, *Institutio Oratoria*, 10,1,114 (vert. P. Gerbrandy, 2001).

²³ Suetonius, *Caesar*, 56 (vert. H. Verbruggen, 1986). In het Latijn gebruikt Suetonius hier consequent het woord *commentarii*.

CICERO OVER POLITIEKE INTRIGES IN DE ROMEINSE SENAAT²⁴

Verneem vooral dat ik niet werd uitgenodigd om eerst mijn mening te zeggen in de senaat: “de vredesapostel van de Allobrogen” (= Calpurnius Piso) kreeg de voorkeur, tot grote ontsteltenis van de aanwezige raadslieden. Ik liet mijn ontevredenheid niet blijken. Ik heb geen enkele reden om een verdorven man als hij te ontzien en voel mij vrij mijn politieke waardigheid tegenover hem te verdedigen. Ten andere, de tweede spreker heeft bijna hetzelfde gezag als de eerste en is minder afhankelijk van de welwillendheid tegenover de consul. De derde spreker was Catullus, de vierde, als het u interesseert, Hortensius. De consul zelf is een weetniet en een nietdeug, een van die potsierlijke spotters die niets hoeven te zeggen om de mensen te doen lachen en komischer zijn door hun gelaat dan door hun gepraat. Hij is onbekwaam om zich met staatszaken in te laten.

SALLUSTIUS OVER DE CORRUPTIE POLITICUS²⁵

Als jongeman voelde ik mij aanvankelijk, zoals bijna iedereen, aangetrokken door de politiek. Er was daar veel wat mij tegenstond. Want in plaats van eergevoel, correctheid en integriteit golden daar schaamteloosheid, corruptie en inhaligheid. Innerlijk wees ik deze dingen weliswaar van de hand, onbekend als ik was met de kwalijke praktijken, maar te midden van zoveel immoraliteit bleef mijn jeugdige zwakte toch in de greep van ambities. En hoewel ik mij verre wilde houden van de kwalijke levenswandel van de anderen, raakte ik door mijn zucht naar roem evenzeer als de rest ten prooi aan roddels en afgunst.

PLUTARCHUS OVER DE BOUWPROJECTEN VAN PERICLES²⁶

Wat Athene echter de meeste vreugde en glans bracht en bij de rest van de mensheid de grootste verbazing wekte, het enige wat nog voor Griekenland ervan getuigt dat

²⁴ Cicero, *Ad Att.*, 1, 13 (vert. H. Beek, 1960).

²⁵ Sallustius, *De coniuratione Catilinae*, 3, 3 (vert. V. Hunink); vgl. *Bellum Iugurthinum*, 41-42.

²⁶ Plutarchus, *Pericles*, 12 & 13.

zijn befaamde macht en rijkdom van weleer niet gelogen zijn, dat was de bouw van gewijde monumenten [...] Des te groter is de bewondering voor Pericles' bouwwerken, omdat ze in korte tijd voor lange tijd gemaakt werden. Want elk ervan was in schoonheid onmiddellijk klassiek en oogt tot op de dag van vandaag zo fris alsof het juist vervaardigd is. Zo ligt over deze kunstwerken als het ware steeds een nieuwe bloei, waardoor hun aanblik onaangetast lijkt door de tijd, alsof ze een eeuwige adem en een leeftijdloze ziel bezitten.

KEIZER AUGUSTUS IN DE RES GESTAE OVER ZIJN BOUWPROJECTEN²⁷

Ik bouwde de Curia en daaraan aangrenzend het Chalcidicum, de tempel van Apollo op de Palatijn met zuilenhallen, een tempel ter ere van de goddelijke Iulius, het Lupercal, een porticus bij het circus Flaminius waarvan ik toestond dat zij Octavia werd genoemd naar de man die op dezelfde plaats de voorafgaande porticus had gebouwd, het pulvinar bij het circus Maximus, tempels op het Kapitol ter ere van Iuppiter Feretrius en Iuppiter Tonans, een tempel voor Quirinus, tempels voor Minerva en Iuno Regina en Iuppiter Libertas op de Aventijn, een tempel voor de Lares op de hoogste plaats van de via Sacra, een tempel voor de Penaten in de Velia, een tempel voor Iuventas, een tempel ter ere van Magna Mater op de Palatijn.

Het Kapitol en het theater van Pompeius, beide bouwwerken restaureerde ik met grote onkosten zonder dat er enig opschrift met mijn naam werd aangebracht. De kanalen van de waterleidingen die op verscheidene plaatsen door ouderdom slijtage vertoonden, herstelde ik en de toevoer van de zogenaamde Aqua Marcia verdubbelde ik door water uit een nieuwe bron in haar bedding te leiden. Het Forum Iulium en de basilica die tussen de tempel van Castor en de tempel van Saturnus ligt, waarvan de werken door mijn vader werden begonnen en bijna werden beëindigd, voltooide ik en wanneer diezelfde basilica door een brand werd vernietigd, begon ik haar met een vergroot grondplan in naam van mijn zonen te bouwen en ik verordende dat, indien ik haar tijdens mijn leven niet zou hebben voltooid, zij dan door mijn erfgenamen zou worden voltooid. 82 tempels van verscheidene goden herstelde ik op aanbeveling van de senaat in de stad tijdens mijn 6de consulaat (28 v.C.) waarbij ik geen enkele oversloeg die in die tijd een opknapbeurt nodig had. Tijdens mijn 7de consulaat (27

²⁷ Augustus, RG, 19-21

v.C.) vernieuwde ik de via Flaminia vanaf de stad tot Rimini evenals alle bruggen met uitzondering van de Mulvische en de Minucische.

Op private grond bouwde ik met middelen uit de oorlogsbuit een tempel ter ere van Mars Ultor en het Forum Augustum. Bij de tempel van Apollo bouwde ik op grond, die grotendeels van particulieren was gekocht, een theater dat de naam van mijn schoonzoon M. Marcellus zou dragen.

HET EEUWDICHT VAN HORATIUS EN DE POLITIEKE BEELDCOMMUNICATIE VAN AUGUSTUS²⁸

*Dat de moederaarde rijk aan vee en vruchten
Ceres' hoofd bekrone met een krans van aren
en dat wind en regen welig doen gedijen
dieren en gewassen.*

DIO CASSIUS OVER DE TOEGANKELIJKHEID VAN INFORMATIE²⁹

Vanaf dit punt kan er over de gebeurtenissen niet meer op dezelfde manier worden gesproken als over de voorgaande periode. Vroeger werden de senaat en het volk op de hoogte gebracht van alle aangelegenheden, zelfs van wat ver weg gebeurde. Dus werden die gebeurtenissen door velen opgetekend en hoewel sommige auteurs hun uiteenzetting bijkleurden uit vrees of voorkeur, vriendschap of vijandigheid, kon men toch de waarheid achterhalen, omdat men kon vergelijken met het werk van andere schrijvers of met wat in de officiële aantekeningen te vinden was; Maar na de wijziging van het regime werden de meeste dingen geheim gehouden, en zelfs als sommige feiten publiek werden bekendgemaakt, werden de berichten gewantrouwd, omdat men ze niet kon controleren. Want men ging ervan uit dat alles werd gezegd en gedaan om tegemoet te komen aan de wensen van de heersers van het ogenblik en van hun aanhang. Zo werden berichten verspreid over dingen die nooit gebeurd waren en feiten, die zich inderdaad hadden voorgedaan, bleven onbekend. En de berichten die worden verspreid stemmen nagenoeg nooit overeen met wat werkelijk gebeurde. Bovendien maakte de omvang van het Romeinse rijk en de veelvuldigheid

²⁸ Horatius, *Carmen saeculare*, vs. 29-32 (vert. A. Van Wilderode).

²⁹ Dio Cassius, 53, 19 (vert. H. Verdin – G. Schepens). H. Verdin, 1992, 281 e.v.; G. Schepens, 1998, 100-101..

van wat daarin gebeurt het uiterst moeilijk om er nauwkeurig verslag over uit te brengen. In Rome, bijvoorbeeld, en in de onderworpen gebieden, stapelen de gebeurtenissen zich de ene na de andere op, terwijl er ook in de landen van onze vijanden elke dag dingen gebeuren. Met betrekking tot deze zaken kunnen alleen diegenen, die er direct bij betrokken zijn, met gemak duidelijke informatie inwinnen; de meeste mensen krijgen zelfs nooit iets te horen over wat zich heeft voorgedaan.

DE KWALITEITEN VAN EEN HISTORICUS (JOURNALIST) VOLGENS LUCIANUS VAN SAMOSATA³⁰

Zo'n man moet de historicus (journalist) dus zijn: onbevangen, integer, onafhankelijk, een vriend van vrije meningsuiting en waarheid, een man die, in de woorden van de komediedichter, 'een vijg een vijg en een trog een trog' noemt. Hij laat zich niet leiden door haat of sympathie, ontziet niemand uit medelijden, en trekt er zich niets van aan als mensen hem negatief beoordelen. Hij is een onpartijdig rechter, welwillend tegenover iedereen, zonder daarbij de ene partij te bevoordelen boven de andere. In zijn boeken is hij een vreemdeling, zonder vaderland, onafhankelijk, aan geen koning onderworpen, en houdt geen rekening met wat deze of gene ervan denkt: hij verhaalt wat er gebeurd is.

THUCYDIDES EN HET ONDERZOEK NAAR WAARHEID³¹

"Zo weinig moeite geven zich de mensen bij het onderzoek naar de waarheid; liever wenden zij zich tot wat het eerst voor de hand ligt. Toch zal men, als men de genoemde argumenten die ik naar voor gebracht heb ten naaste bij aanvaardt, het niet ver mis hebben en geen geloof schenken aan de overdreven voorstellingen van de dichters, zoals zij deze dingen hebben bezongen, noch aan de verhalen van de geschiedschrijvers (logografen), die liever het oor willen strelen dan de waarheid vermelden, onbewijsbare dingen die geen geloof verdienen en in de loop van de tijd tot het rijk der sagen zijn overgegaan. Men moge overtuigd zijn, dat de feiten berusten op de duidelijkste gegevens, toereikend voor zover het verre verleden dat

³⁰ Lucianus, *De historia conscribenda*, 41 (vert. G.H. De Vries).

³¹ Thucydides, 1, 21-22 (vert. M.A. Schwartz).

mogelijk maakt. Wat deze oorlog betreft, hoewel de mensen steeds de oorlog waarin zij op het ogenblik vechten voor de grootste houden, maar wanneer hij opgehouden is, terugkeren tot hun bewondering van het verleden, toch zal men zien, als men let op de feiten zelf, dat dit de grootste van alle oorlogen is geweest.

Wat de redevoeringen betreft, die de sprekers ieder hebben gehouden vlak voor of gedurende de oorlog, het was moeilijk het gesprokene precies te onthouden, zowel voor mij wat ik zelf heb aangehoord als voor de anderen die mij verslag uitbrachten. Wat naar mijn mening ieder in de gegeven omstandigheden ongeveer moest zeggen, dat is door mij weergegeven, terwijl ik mij zo dicht mogelijk hield aan de algemene strekking van het werkelijk gesprokene. De feitelijke gebeurtenissen van de oorlog heb ik mij tot taak gesteld op te schrijven, niet volgens de inlichtingen van de eerste de beste en ook niet zoals ze mij voorkwamen, maar slechts dat, waarbij ik zelf tegenwoordig was of wat ik van anderen na zo zorgvuldig mogelijk onderzoek over ieder geval ben te weten gekomen. Het was moeilijk de waarheid te vinden omdat ooggetuigen niet hetzelfde zeiden naarmate zij sympathie voor een van de beide partijen of geheugen hadden. Misschien zal het ontbreken van het fabelachtige aan mijn geschiedwerk minder bekoorlijk zijn voor het oor. Maar wie een duidelijk beeld wil hebben van de gebeurtenissen en van wat zich overeenkomstig de menselijke natuur in de toekomst evenzo of ongeveer evenzo zal afspelen, zal het nut van mijn werk beseffen; en daarmee ben ik tevreden. Het is door mij geschreven niet als een pronkstuk om één keer aan te horen, maar als een bezit voor alle tijden.”

IMPERIALISME EN INTERNATIONALISME IN EEN GLOBALE WERELD

PROJECT FOR A NEW AMERICAN CENTURY³²

The Project for the New American Century is a non-profit educational organization dedicated to a few fundamental propositions: that American leadership is good both for America and for the world; and that such leadership requires military strength, diplomatic energy and commitment to moral principle.

DEMOCRATIE EN HEGEMONIE VOLGENS DE 'TROOSTREDE' VAN PERICLES³³

Men zal zich herinneren dat wij de Hellenen zijn die over de meeste Hellenen hebben geheerst, dat wij in de zwaarste oorlogen weerstand boden aan allen tezamen en aan de afzonderlijke volken, en dat wij woonden in een stad, de grootste in Hellas en overvloeiend van alle denkbare rijkdom. Waarschijnlijk zal de daadloze mens deze dingen afkeuren, maar de man van daad zal evenals wij ze nastreven en als hij ze niet bereikt, ons benijden.

PERICLES VESTIGT DE DEMOCRATIE IN SAMOS: PLUTARCHUS³⁴

Pericles voer dus daarheen, maakte een eind aan de oligarchie op Samos, nam van de vooraanstaande burgers vijftig mannen en evenveel kinderen in gijzeling en stuurde ze naar Lemnos. ... Hij behandelde de Samiërs zoals hij had besloten, vestigde er een democratie en voer terug naar Athene.

³² <http://www.newamericancentury.org/>

³³ Thucydides, 2, 64 (vert. M.A. Schwartz).

³⁴ Plutarchus, *Pericles*, 25.

POLYBIUS OVER HET ROMEINSE IMPERIALISME EN DE INNAME VAN AGRIGENTUM ³⁵

Toen het bericht van de inname van Agrigentum de senaat in Rome bereikte, waren de senatoren opgetogen. Hun zelfvertrouwen werd er zo door versterkt dat zij hun oorspronkelijke ideeën lieten varen en niet langer tevreden waren met het feit dat ze de Mamertijnen hadden gered en profijt hadden getrokken van de oorlog op zichzelf. Zij hoopten nu de Carthagers volledig van Sicilië te kunnen verdrijven; als dat lukte zou hun macht zich aanzienlijk uitbreiden. Met zulke gedachten en met plannen in die richting waren zij bezig.

LIVIUS (59 v.C.-17 n.C.) VERTOLKT HET ROMEINSE IMPERIALISME ³⁶

Het is de wil van de hemelingen dat mijn Rome de hoofdstad van de wereld zal zijn. Laat ze de krijgskunde beoefenen; laat hun weten en aan het nageslacht doorgeven dat géén macht van mensen in staat is Romeinse wapens te weerstaan.

AELIUS ARISTIDES OVER HET COSMOPOLITISCHE ROME ³⁷

Zoals een andere stad zich verhoudt tot haar eigen grenzen en grondgebied, zo verhoudt Rome zich tot de grenzen en het grondgebied van de hele aarde, alsof de wereld een district is en Rome is aangewezen als een gemeenschappelijke stad. Je kunt gerust stellen dat deze ene burcht het toevluchtsoord en verzamelplaats is geworden van alle omwonenden of van allen die in ver afgelegen wijken wonen. De stad heeft hun nooit de toegang ontzegd, maar gelijk de aarde alle mensen steunt, neemt Rome allen op. En gelijk de zee in zijn golven het water van alle rivieren opvangt, heeft de stad een plaats voor allen ingeruimd.

³⁵ Polybius, *Historiën*, 1, 20, 1-2 (vert. W. Kassies).

³⁶ Livius, 1, 16, 7 (vert. F.H. van Katwijk-Knapp).

³⁷ Aelius Aristides, *Lof op Rome*, 61-62 (vert. F. Meijer).

KEIZER AUGUSTUS³⁸ OVER DE VOEDSELPROBLEMEN IN EEN GROOTSTAD

Toen een uitzonderlijk gebrek aan graan heerste, weigerde ik niet de zorg voor de voedselvoorziening op mij te nemen. Die organiseerde ik zo dat ik in luttele dagen door mijn persoonlijke uitgaven en zorg de hele stad van vrees en het aanwezige gevaar bevrijdde.

TACITUS OVER DE VOEDSELPOLITIEK VAN AUGUSTUS³⁹

Immers, Augustus ... had zichzelf het bestuur over Egypte voorbehouden om te verhoeden dat Italië in de greep van een hongerblokkade zou kunnen worden gehouden door de eerste de beste die zich in deze provincie, welke de sleutel vormde van land en zee, zou hebben genesteld, zelfs al had hij slechts een klein garnizoen en al vond hij geweldige heerscharen voor zich.

HANDEL OVER VERRE AFSTANDEN

Deae / [Vir]adecd[i / civ]es Tungri / [et] nautae / [qu]i Fectione / [c]onsistunt / v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)

Aan de godin Viradecdis. De burgers van Tongeren en de schippers die te Vechten wonen, hebben gaarne en terecht hun gelofte ingelost.⁴⁰

Matribus / Mopatibus / suis / M. Liberius / Victor / cives Nervius / neg(otiator) fru(mentarius) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

³⁸ Augustus, *RG*, 5.

³⁹ Tacitus, *Annales*, 2, 59 (vert. J.W. Meijer).

⁴⁰ *CIL*, XIII, 8815; *ILS*, 4757.

Aan zijn Matres Mopates. M. Liberius Victor, Nerviër, graanhandelaar, loste gaarne en terecht zijn gelofte in. ⁴¹

RACISME IN EEN GROOTSTAD VOLGENS IUVENALIS⁴²

Ik aarzel niet er recht voor uit te komen dat ik vooral één mensengroep ontwijk, de lievelingen van het rijke Rome: die Griekse droesem, waar die stad van ons verzielt van is – en veel meer buitenlanders! Hoe lang al stroomt de Syrische Orontes hier in de Tiber uit en scheidt een vloed van taal en mode af, van tamboerijnen, exotisch fluit- en harpspel en van hoeren die met een bontgekleurd lintenhoed bij 't Circus prijken. Ga er zelf maar kijken ! Ach Romulus, uw eigen oer-Romeinen lopen op feestsandalen rond en tooien hun ingezalfde hals met Griekse kralen. En oosterlingen – Grieken, Macedonen, Klein-Aziaten, Archipelbewoners – bezetten onze heuvels, Viminalis en Esquilijn vooral; en daar krioelen ze rond in rijke villa's en ze voelen zich heer en meester hier.

FLAVIUS JOSEPHUS⁴³ OVER DE CONFLICTEN MET JODEN

In Alexandrië waren er permanent conflicten geweest tussen de autochtone bevolking en de Joden. Dat was al zo vanaf het moment dat Alexander, die van de Joden grote steun had gekregen in zijn strijd tegen de Egyptenaren, hun voor hun assistentie de toezegging had gedaan dat zij zich blijvend in hun stad mochten vestigen, met dezelfde rechten als de Grieken. Zij behielden dit privilege onder zijn opvolgers, die hun bovendien een eigen wijk toewezen, zodat zij, vrij van de vermenging met andere volken, hun eigen manier van leven konden voortzetten. Ook werd het hun toegestaan zich Macedoniërs te noemen.

⁴¹ CIL, XIII, 8725

⁴² Iuvenalis, *Sat.*, 3, 57-74 (vert. M. D'Hane-Scheltema).

⁴³ Flavius Josephus, *De Joodse Oorlog*, 2, 487-489 (vert. F.J.A.M. Meijer & M.A. Wes).

NADENKEN OVER VREDE

PLUTARCHUS OVER DE KRYPTeia⁴⁴

De zogenaamde krypteia van de Spartanen (als dat tenminste een instelling van Lycurgus is, zoals Aristoteles heeft meegedeeld) kan ook bij Plato die mening hebben gewekt over de man en zijn staatsinrichting. Deze geheime dienst werkte als volgt. Van tijd tot tijd stuurden de magistraten de jongemannen die hun het verstandigst leken zomaar het land in, met niets dan dolken en noodzakelijk voedsel bij zich. Zij verspreidden zich overdag over schuilplaatsen, hielden zich verborgen en rustten uit, maar in de nacht daalden ze af naar de wegen en vermoordden alle heloten die ze te pakken kregen. Dikwijls trokken ze ook over de akkers en doodden hun sterkste en beste mannen. Thucydides vertelt in zijn geschiedenis van de Peloponnesische Oorlog dat de heloten die op grond van hun moed door de Spartanen waren uitgekozen, zich omkransten als teken van hun vrijlating en de tempels van de goden langs gingen, maar kort daarop allemaal verdwenen (het waren er meer dan tweeduizend), zonder dat toen of later iemand kon zeggen hoe ze waren omgekomen. Met name Aristoteles zegt dat de eforen bij het aanvaarden van hun ambt de heloten formeel de oorlog verklaarden, zodat geen heilige wet hun verbod ze te doden.

DE ONDERHANDELINGEN TUSSEN ATHENE EN MELOS VOLGENSTHUCYDIDES⁴⁵

Atheners: Dat wij hier zijn in het belang van onze heerschappij, maar ook met de bedoeling uw stad te redden, zullen wij in ons volgend betoog duidelijk maken; wij willen zonder moeilijkheden de heerschappij over u verkrijgen en wij wensen dat gij gespaard blijft in het belang van u en ons.

Meliërs: Hoe kan het in ons beider belang zijn, dat wij uw slaven worden en gij onze meesters?

Atheners: Gij zoudt door toe te geven u het bitterste leed besparen en wij zouden door u niet te vernietigen voordeel van u hebben.

⁴⁴ Plutarchus, *Lycurgus*, 28 (vert. H.W.A. van Rooijen-Dijkman).

⁴⁵ Thucydides, 5, 91-95 (vert. M.A. Schwartz).

Meliërs: *Betekent dit, dat gij het niet zult aanvaarden, dat wij neutraal blijven, vrienden in plaats van vijanden, en met geen van beide partijen verbonden?*

Atheners: *Neen, want uw vijandschap schaadt ons niet zoveel als uw vriendschap: deze is in het oog van de onderdanen een bewijs van onze zwakheid, maar uw haat een bewijs van onze macht.*

THUCYDIDES OVER DE OORLOG : DEEL 1⁴⁶

Daarna zeilde hij (Diitrephes) in de avond vanaf Chalcis op Euboia door de Euripos en in Boeotië geland voerde hij hen (de Thracische huurlingen) aan tegen Mycalessos. De nacht bracht hij onopgemerkt op een afstand vanaf ongeveer 16 stadiën bij de tempel van Hermes onder de blote hemel door en bij zonsopgang viel hij de stad, die niet groot was, aan en nam hij haar; hij overrompelde de bewoners die niet op hun hoede waren en nooit hadden verwacht dat iemand vanuit zee zo ver het land zou binnendringen en hen aanvallen. Ook was de muur zwak en hier en daar ingestort of slechts laag opgebouwd en de poorten stonden open, omdat men geen aanval vreesde. De Thraciërs stormden Mycalessos binnen, zij verwoestten de huizen en de tempels en vermoordden de bewoners zonder iemand – oud of jong - te sparen, maar allen zonder onderscheid, wie zij maar tegenkwamen, kinderen en vrouwen doodden zij, bovendien nog de lastdieren en ieder levend wezen, dat zij zagen. Want het Thracische ras is onder de bloeddorstige barbaarse volken wel het meest bloeddorstige zolang het niets te vrezen heeft. Ook nu heerste er een niet geringe verwarring en moord in iedere gedaante; ja zelfs drongen zij een jongensschool binnen, de grootste die er was, toen de kinderen juist waren binnengekomen, en sloegen ze allen dood. Zo trof een ramp, groter dan alle rampen, de gehele stad, onverwacht en afgrijselijk.

THUCYDIDES OVER DE OORLOG DEEL 2⁴⁷

Gedurende de zeven dagen, die Eurymedon daar met zijn 60 schepen verbleef, vermoordden de Corcyraërs diegenen van hun eigen burgers die zij als vijanden beschouwden. Zij beschuldigden hen ervan dat zij de democratie wilden omverwerpen; maar enigen werden gedood op grond van persoonlijke haat en

⁴⁶ Thucydides, 7, 29 (vert. M.A.Schwartz).

⁴⁷ Thucydides, 3, 81 (vert. M.A.Schwartz)

anderen omdat zij die hen grepen hun geld schuldig waren. Er was moord in elke vorm en zoals in zulke omstandigheden pleegt te gebeuren, men ging tot het uiterste en nog verder. Vaders doodden hun zoons, velen werden van de altaren weggesleurd en bij het altaar gedood; sommigen werden in de tempel van Dionysus ingemetseld en stierven daar. Tot zulke excessen van wreedheid kwam deze burgeroorlog.

M. TULLIUS CICERO OVER DE ROEM VAN HET ROMEINS VOLK⁴⁸

De oorlog is van die aard, dat gij u ten zeerste opgewekt en aangevuurd moet voelen om die met groot enthousiasme verder te zetten. Want het gaat om de roem van het Romeinse volk die u door uw voorvaderen werd nagelaten; de roem die groot was in alle opzichten, maar vooral op het vlak van de oorlog. Hij heeft betrekking op het heil van de bondgenoten en de vrienden, waarvoor uw vaders grote en zware oorlogen hebben gevoerd; het geldt voor de zekerste en belangrijkste staatsinkomsten, door welk verlies gij de luister van de vrede en de nodige hulpmiddelen voor de oorlog zoudt missen; het geldt het vermogen van vele burgers waarvoor gij en om wille van hun persoon en om wille van de staat zorg moet dragen.

SALLUSTIUS OVER DE SCHANDE VAN HET IMPERIALISME⁴⁹

Besef je niet dat de Romeinen met hun wapens naar het oosten zijn gegaan alleen omdat de Oceaan hun westwaartse uitbreiding in de weg heeft gestaan? Realiseer je je niet dat ze vanaf het begin alles door diefstal in bezit hebben gekregen: huizen, vrouwen, landen en hun rijk? Ooit waren ze zwervers zonder thuisland, zonder ouders, een plaag voor de hele wereld, zonder menselijke of goddelijke wetten. Niets weerhoudt ze ervan hun vrienden en bondgenoten, of die in hun nabijheid wonen of veraf, of ze zwak zijn of sterk, te overwinnen en te vernietigen. Laat ze niet denken dat iedere regering die hun niet ten dienste staat, zeker een monarchie, hun vijand is... De Romeinen hebben de wapens opgenomen tegen iedereen, en de scherpste wapens op plekken waar de overwinning de meeste buit oplevert. Door hun

⁴⁸ Cicero, *De imperio Cn. Pompei*, 2, 6 (vert. R. Bouman)

⁴⁹ Sallustius, *Brief van Mithridates*, 17-21 (vert. F. Meijer)

onbeschaamdheid, door bedrog en door de ene oorlog na de andere te voeren zijn ze zo sterk geworden.

CAESAR OVER DE VERANTWOORDING VAN EEN OORLOG⁵⁰

Ariovistus, een koning der Germanen, had zich in hun land gevestigd en had een derde deel van hun grond, die het vruchtbaarst is in heel Gallië, in bezit genomen. En nu beval hij de Sequanen, nóg een derde deel te ontruimen. ... In een paar jaar zou het zo zijn, dat alle Galliërs uit hun land zouden worden verdreven en dat alle Germanen de Rijn zouden oversteken. ... Maar toen Ariovistus één keer de Gallische troepen in de strijd had overwonnen (dat was in de slag bij Mategobrida), regeerde hij als een heerszuchtig en wreed tiran. ... Hij was een ruwe, opvliegende, onberekenbare barbaar; zij konden zijn tirannie niet langer verdragen.

G.W. BUSH OVER DE VERANTWOORDING VAN DE OORLOG IN IRAK⁵¹

First, some ask why Iraq is different from other countries or regimes that also have terrible weapons. While there are many dangers in the world, the threat from Iraq stands alone -- because it gathers the most serious dangers of our age in one place. Iraq's weapons of mass destruction are controlled by a murderous tyrant who has already used chemical weapons to kill thousands of people. This same tyrant has tried to dominate the Middle East, has invaded and brutally occupied a small neighbour, has struck other nations without warning, and holds an unrelenting hostility toward the United States. By its past and present actions, by its technological capabilities, by the merciless nature of its regime, Iraq is unique. As a former chief weapons inspector of the U.N. has said, "The fundamental problem with Iraq remains the nature of the regime, itself. Saddam Hussein is a homicidal dictator who is addicted to weapons of mass destruction."

⁵⁰ Caesar, *BG*, 1, 31 (vert. F.H. van Katwijk-Knapp)

⁵¹ <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/10/20021007-8.html>

KEIZER AUGUSTUS, DE 'VREDESVORST'⁵²

De voorzienigheid heeft ons en de toekomstige geslachten deze man als redder (soter) gezonden. Hij zal de oorlog beëindigen en alles ordenen. De geboorte van de god heeft aan de wereld de blijde boodschap (evangelia) gebracht. Met zijn geboorte begint een nieuwe tijdrekening.

HORATIUS OVER DE VREDE IN HET *CARMEN SAECULARE*⁵³

*Vrede en getrouwheid durven weer verschijnen,
eergevoel en achting en de vroegere deugden
doen hun herverschijsning en, met volle horen,
overvloed en weelde.*

SUETONIUS OVER DE BUITENLANDSE POLITIEK VAN AUGUSTUS⁵⁴

Toch heeft hij geen enkel volk aangevallen zonder dat er een geldige reden voor was of een dwingende noodzaak. Hij had inderdaad niet de minste bedoeling het rijk hoe dan ook uit te breiden of om zijn krijgsroem te vergroten.

CASSIUS DIO EN DE AANBEVELINGEN VAN AUGUSTUS⁵⁵

Verder gaf hij als zijn mening te kennen dat men met het bestaande tevreden moest zijn en in geen geval zou moeten proberen het grondgebied van het rijk uit te breiden. Dat zou immers moeilijk onder controle te houden zijn en het gevaar met zich meebrengen dat wat men nu bezat ook nog verloren zou gaan. Dat principe had hij

⁵² OGIS, 458.

⁵³ Horatius, *Carmen saeculare* (vert. A. Van Wilderode)

⁵⁴ Suetonius, *Augustus*, 21, 2 (vert. H. Verbruggen).

⁵⁵ Cassius Dio, 56, 33, 5-6 (vert. G.H. De Vies).

immers ook zelf altijd toegepast, niet alleen in theorie maar ook in praktijk: hij had zelf veel gebied op barbaren kunnen veroveren maar dat niet gewild. Aldus zijn aanbevelingen.

HORATIUS OVER DE OORLOGEN VAN AUGUSTUS⁵⁶ AAN DE NOORDELIJKE GRENZEN VAN HET RIJK

*Hoe kunnen senatoren, hoe Quiriten
ten volle zorgen om met eerbewijzen
uw deugden te vereeuwigen, Augustus,
voor altijd in inscripties en annalen,
zover de zon schijnt over de door mensen
bewoonde wereld, o grootste der vorsten,
die de Vindelici (nog uitgesloten
van Romes rechtsbestel) pas kortgeleden
geleerd hebt wat gij kunt door oorlogvoering!
Want met úw legioenen velde Drusus
het oorlogszuchtige ras der Genaunen,
de vlugge Breunen en de burchten boven
de ruige Alpen, en versloeg ze meermaals.
Een zware strijd voerde de oudste Nero
spoedig daarop, en hij verdreef de woeste
Raetiërs onder gunstig zegeteken.*

⁵⁶ Horatius, *Oden*, 4, 14 (vert. A. Van Wilderode).

RES GESTAE VAN AUGUSTUS EN HET IMPERIALISME VAN DE KEIZER⁵⁷

Ik voerde vele oorlogen te land en ter zee, tegen binnenlandse en buitenlandse vijanden, in heel de wereld en als overwinnaar spaarde ik alle burgers die om genade smeekten. Ik gaf er de voorkeur aan de buitenlandse volkeren, aan wie het mogelijk was vergiffenis te schenken zonder de veiligheid van de staat in gevaar te brengen, genade te verlenen in plaats van hen uit te roeien.

POLYBIUS EN DE INNAME VAN CARTHAGO IN 209 v.C. ⁵⁸

Toen Publius schatte dat er voldoende Romeinen de stad waren binnengekomen, stuurde hij de meesten van hen, zoals dat bij de Romeinen de gewoonte is, op de inwoners van de stad af met het bevel iedereen die ze tegenkwamen, te doden en niemand te sparen, maar niet te gaan plunderen voordat het signaal daartoe werd gegeven. De Romeinen doen dit naar mijn mening om de mensen schrik aan te jagen. Bij de inname van een stad door de Romeinen kan men ook dikwijls niet alleen de lijken van de gedode mensen zien, maar ook in tweeën gehakte honden en andere zwaar verminkte dieren. Door het grote aantal inwoners kwam dit soort dingen bij deze gelegenheid op grote schaal voor.

TACITUS UIT KRITIEK OP DE ROMEINSE IDEE VAN VREDE⁵⁹

"De Romeinen zijn de plundersaars van de wereld ... Zij alleen onder alle (volkeren) maken met een zelfde hartstocht jacht op rijkdom en armoede. Wegslepen, moorden en roven, dat noemen ze in hun valse taal 'het bewind voeren' en waar ze het land in een woestijn herschiepen ' brachten ze vrede'."

⁵⁷ Vergilius, *Aeneis*, 6, vs. 854-859 (vert. Van Wilderode).

⁵⁸ Polybius, *Historiën*, 1, 20, 1-2 (vert. W. Kassies).

⁵⁹ Tacitus, *Agricola*, 30, 4.

AUSONIUS, MOSELLA: DE VOORWAARDE VOOR VREDE IS VREES⁶⁰

Spreid nu je blauwe bochten, Rijn, wijd open, je glasgroen feestgewaad, maak plaats vrij voor je nieuw water, want een broederstroom zal jou doen zwellen. En zijn schat ligt niet in louter golven. Want hij komt van bij de wallen van de keizerlijke stad (Trier), hij zag van zoon en vader de gedeelde triomfen na hun zege op de vijand nabij de Neckar en bij Ladenburg en bij de Donaubron, die in Latijnse kronieken onbekend bleef. Dit bericht van overweldigende wapenfeiten heeft jou zojuist bereikt. Snel voert de Moezel een ander aan, steeds nieuwe lauweren. Vloei samen verder als een tweelingstroom en stort u in de purperen zee. Vrees niet, jij, heerlijk schone Rijn, de mindere te lijken: afgunst is een gastvriend vreemd. In eeuwigheid geniet je naam en faam: geen zorg daarom, neem vaderlijk je broer op. Je bedding, rijk aan water, rijk aan nimfen, vrijgevig voor jezelf en voor de Moezel, zal na zijn splitsing tussen zijn twee armen je waters ruimte geven en hen langs gedeelde banen door een rij van monden in zee doen vloeien. En je kracht zal groeien, waarvoor de Franken en Chamaven en Germanen beven: dan word jij beschouwd als echte grens.

PANEGYRICI LATINI⁶¹

“Door uw overwinningen, onoverwinnelijke Caesar, bloeit al wat onbewoond is in het gebied van Amiens, Bayeux, Troyes en Langres weer op, doordat de barbaar daar als boer werkt.”. “Door uw macht, Augustus Maximianus, heeft de Frank de braakliggende akkers bebouwd. Zo wordt nu door uw overwinningen, Caesar Constantius, al het land dat dun bevolkt was door boeren uit de vreemde opnieuw groen”.

⁶⁰ Ausonius, *Mosella*, vs. 649-677 (vert. P. Lateur)

⁶¹ Pan.Lat. VIII (V), 9,3 & 21 (vert. W.J. De Boone).

LIBANIUS OVER DE MACHT VAN DE KEIZER⁶²

De stammen van de Franken deden talrijke aanvallen en voordat de eerste troep voldoende teruggeslagen was, viel een tweede troep aan. Maar ook deze aanvallen moesten eens ophouden. Hun onrust zou bedaren, want de keizer verscheen. Hij deed hun onblusbare begeerte naar strijd veranderen in een verlangen naar vrede, alleen al doordat hij toonde dat zijn eigen strijdlust groter was dan die van hen. Dus wachtten zij zich ervoor slaags te raken, maar het ontzag voor hem kon het resultaat van een oorlog bewerken. Zij hieven hun handen niet meer op om speren te slingeren, maar zij strekten hun handen uit, smekend om een vrede.

ARISTOTELES OVER DE OPVOEDING TOT VREDE⁶³

De hele Spartaanse wetgeving heeft slechts een deel van de “voortreffelijkheid” tot doel, namelijk de krijgshaftigheid. Deze is zeer nuttig voor de verovering van de macht; daarom konden zij (de Spartanen) zich staande houden zolang zij oorlog voerden, zij waren echter verloren zodra zij de heerschappij verkregen hadden omdat zij het niet verstonden in vrede te leven en omdat zij geen andere kunst hadden beoefend dan de krijgskunst.

⁶² Libanius, *Oratio* LIX, 130/1, (vert. W.J. De Boone)

⁶³ Aristoteles, *De Staatsleer*, 2, 6, 13 (vert. J. Demey).

BIBLIOGRAFIE VAN DE GEBRUIKTE VERTALINGEN

- Beek H., 1960, Keuze uit de brieven van Cicero, Antwerpen.
- Beek H. & Leys A., 1947, Uit de vergelijkende levens van Plutarchus, Antwerpen.
- Bierens De Haan J.D., 1946, Politeia. Grote mannen over staat en maatschappij, deel I, Van Plato tot Kant, Amsterdam, ..., New York.
- Bons J.A.E. 2005, Thucydides, De laatste eer. Pericles' grafrede, met medewerking van Van Ophuijsen J. en een nawoord van Rijser D., Groningen.
- Bouman R., 1940³, Cicero, Redevoering over het opperbevel van Gnaeus Pompeius, Antwerpen, ..., Leuven.
- Damsté O., 1978⁵, Herodotos, Historiën, Haarlem.
- de Vries G.H., 1999, Philo Judaeus: Pogrom in Alexandrië en Gezantschap naar Caligula, Amsterdam-Leuven
- de Vries G.H., 2000, Cassius Dio, Vier keizers. Rome onder Tiberius, Caligula, Claudius en Nero, Amsterdam.
- de Vries G.H., 2002, Cassius Dio, Augustus. Keizer van Rome, Amsterdam.
- de Vries G.H., 2006, Cassius Dio, Samenzwering en verraad. De strijd om de macht na de moord op Julius Caesar, Amsterdam.
- De Vries G.H., 2007, Lucianus, Hoe word ik een goed historicus, Amsterdam.
- De Win X., 1978, Plato, Verzameld werk, 5 dln., Atwerpen-Baarn.
- Gerbrandy P., 2001, Quintilianus, De opleiding tot redenaar, Historische uitgeverij, Groningen
- Harper R. F., 1904, The Code of Hammurabi King of Babylon about 2250 B.C. Autographed Text Transliteration Translation Glossary Index of Subjects Lists of Proper Names Signs Numerals Corrections and Erasures with Map Fronticepiece and Photograph of Text, University of Chicago Press, Chicago.
- Hunink V., 2000, Gaius Julius Caesar, Oorlog in Gallië & Aulus Hirtius, Aanvulling op Caesars Oorlog in Gallië, Amsterdam.
- Hunink V. & Gerbrandy P., 2010, Tacitus, Tegen het verval van de retorica, Historische uitgeverij, Groningen.
- Hunink V. & Meijer F., 1999, Sallustius, Rome in verval. De Samenzwering van Catilina; De oorlog tegen Jugurtha, Amsterdam.
- Janssen G., 2001, Plutarchus Moralia VI. Politiek en filosofie, Leeuwarden.
- Kassies W., 2002, Hesiodus, De geboorte van de goden – Werken en dagen, Amsterdam.
- Kassies W., 2007, Polybios, Wereldgeschiedenis 264-145 v.Chr., Amsterdam.
- Lateur P., 2001, Ausonius, Lied van de Moezel, Amsterdam.
- Lateur P., 2010, Homeros, Ilias. Wrok in Troje, met een nawoord van Tom Holland, Amsterdam.
- Loenen D., 1937, Thucydides, Rede van Pericles op de gevallen strijders uitgesproken te Athene in den winter van 431/430 voor Christus naar de berichtgeving van Thucydides in zijn boek over den Peloponnesischen oorlog, Amsterdam.
- Loenen D., 1946, Thucydides, De ondergang der Meliërs en De reden van Pericles. Twee aspectn der Atheensche Democratie, Amsterdam.
- Luckenbill, D. D., 1924, The Annals of Sennacherib. Oriental Institute Publications 2. Chicago: Univ. of Chicago.
- Luckenbill D.D., 1927, Ancient Records of Assyria and Babylonia, II, Chicago.
- Meigs R. & Lewis D., 1989, A selection of Greek Historical Inscriptions, Oxford
- Meijer J.W., 1990, Tacitus, Annales, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien, Ambo, Baarn.
- Meijer J.W., 1992, Tacitus, Dialoog over de welsprekendheid; Agricola; Germania, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien, Ambo, Baarn.

Meijer J.W., 1970, Sallustius, De oorlog tegen Catilina; De oorlog met Iugurtha; Historische fragmenten; Brieven aan Caesar; Smaadschrift tegen Cicero, Haarlem.

Peters T., 1997, Vitruvius, Handboek bouwkunde, Amsterdam.

Pritchard J.B. (ed.), The Ancient Near East, Vol. 1, An Anthology of Texts and Pictures, Princeton.

Verdin H., 1976, Een kritische stem over de Atheense democratie (Pseudo-Xenophon, over de staatsinrichting te Athene. Inleiding en vertaling, in, Kleio, 6, 55-68.

Verdin H., 2001, Griekse stemmen over geschiedenis. Aulos. Studies over oude talen en antieke cultuur, Leuven.